

Заняття за розкладом: 20.11.2020 13.10 – 14.30

**Завдання з дисципліни «Історія держави і права України»
для студентів 2 курсу**

Термін виконання: 30.11.2020

Шановні студенти!

1. Опрацюйте лекцію, зробіть записи в свій зошит.
2. Підготуйте відповіді на питання для самостійної роботи.
3. За бажанням (не обов'язково) підготуйте та оформите реферат з теми за вільним вибором (2-3 стор.)

Питання для самостійної роботи студентів:

1. Характеристика селянства.
2. Становище ремесників.

Теми рефератів:

1. Протекціоністський характер реформ царизму 1860–1870 рр.
2. Буржуазія - новий соціальний клас.

Викладач: Босва Т.І., канд. іст. наук, маг. психології.

Лекція 9: Тема: Суспільний устрій на українських землях у складі Російської імперії .

Навчальна мета: з'ясувати та охарактеризувати суспільний устрій на українських землях у складі Російської імперії; розкрити панівний характер дворянства; висвітлити причини виникнення нового класу – буржуазії.

План

1. Панівна верхівка українського суспільства.
2. Характеристика міського населення.

Література:

1. Історія держави і права України. Академічний курс: У 2 т. / За ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина. — К., 2000. — Т. I.
2. Історія держави і права України: Підручник: У 2 ч. / За ред. А. Й. Рогожина. — К., 1996.
3. Іванов В. М. Історія держави та права України: Навч. посіб.: У 2 ч. — К., 2002–2003.
4. Бардах Ю., Леснодорский Б., Пиетрчак М. История государства и права Польши. — М., 1980.
5. Володарі гетьманської булави: історичні портрети. — К., 1995.
6. Грушевський М. Історія України-Русі: В 11 т. К., 1994 — 2000.
7. Голобуцький В. Запорозьке козацтво. — К., 1994

1.Панівна верхівка українського суспільства.

На початок XIX ст. більша частина території України входила до складу Російської імперії. Зміни в суспільному устрої на українських землях, як і в усій імперії, були зумовлені кризою феодально-кріпосницьких відносин, формуванням елементів нового, капіталістичного ладу. Панівну верхівку українського суспільства становило **дворянство**, в яке протягом другої половини XVIII — першої половини XIX ст. оформилась козацька старшина й шляхта. На Лівобережну Україну 1785 року було поширено дію “Жалуваної грамоти дворянству”. Старшина й шляхта набули особистої і майнової недоторканності. На них поширювалося виключне право дворян володіти населеними землями, а також кріпаками, які на них проживали. Позбавити дворянина соціального статусу чи майна можна було лише за рішенням суду, затвердженим царем. На Україну поширювалася також дія “Табеля про ранги”, законодавчого акта Петра I від 24 січня 1722 р., який встановлював ієрархічну структуру військових та цивільних чинів. За цим Табелем, який усі чини і посади поділив на 14 рангів, шлях до дворянства для представників нижчих верств був непростим. Подальше зрівняння у правах української старшини й

шляхти з російським дворянством відбувалося насамперед шляхом видання законів, які прямо адресувалися панівній верстві України. 1801 року було підтверджено надання прав російського дворянства панам на Слобідській Україні. Указом “О Малороссийских чинах, дающих право на действительное или потомственное дворянство” (1835 р.) затверджувалися станові привілеї й пільги для козацької старшини та її нащадків. Усі ті, хто довів своє шляхетне походження, перейшли до стану дворян. Політика самодержавства щодо дворянства в умовах капіталізації суспільства спрямовувалася на зміцнення цього стану як соціальної бази й опори абсолютизму. Дворянам законом 1827 р. було надано право створювати ремісниче виробництво, фабрики і заводи у містах без обмеження кількості робітників. З метою зупинити процес роздроблення маєтків 1845 року було прийнято закон про майорати. Відтепер нерухома власність поміщиків успадковувалася старшими в родині. Ще сильнішого протекціоністського характеру щодо дворянства, насамперед його соціально-економічного становища, набула політика царизму після реформ 1860–1870 рр.

Таким чином, у цілому дворянству вдавалося зберігати панівне становище в суспільстві. Однак спроба відродити дворянство на пережитках була приречена. Соціальна прірва, що відокремлювала дворян від інших станів, дедалі більше перешкоджала розвиткові самого дворянства.

До вищих верств населення належала **буржуазія**, яка являла новий соціальний клас і розвивалася за загальними для всієї країни закономірностями. Поштовхом до капіталізації суспільства стали реформи 1860–1870 рр., внаслідок яких виник ринок дешевої робочої сили, відбулося кількісне збільшення буржуазії і зміцнення її економічного становища. Буржуазія поповнювалася з представників різних соціальних станів: дворян, міщан, заможних селян, які стали на шлях підприємництва. Найінтенсивніше цей процес відбувався серед **купецтва**, на основі якого розвинувся торговий капітал і яке вкладало значні кошти у різні галузі промисловості. Втім, формування буржуазії в Україні мало певні особливості. Розвиток капіталістичних відносин тут відбувався інтенсивніше внаслідок припливу іноземного капіталу. Досить значне місце в Україні займає торгова буржуазія. Виникла промислово-торговельна й банківська буржуазія, яка являла собою відокремлену й кількісно невелику соціальну групу. Характерно, що значна частина промислової буржуазії в Україні була чужоземного походження (англійського, бельгійського, німецького, французького та ін.). Поряд із промислово-банківською буржуазією існували ще два прошарки буржуазного класу: середня та дрібна буржуазія, до якої наприкінці XIX ст. належало близько 1,5 млн осіб (разом із сім'ями).

Отже, буржуазія займала дедалі впливовіше становище в суспільстві, але збереження феодальних пережитків залишло її безправною політично.

Духовенство, як і раніше, належало до привілейованих верств населення. Воно було звільнене від особистих податків, повинностей, тілесних покарань тощо. Водночас духовенству було заборонено займатися торгівлею,

промислами, володіти землями з кріпаками. Розпочата 1786 року секуляризація церковних земель в Україні по суті була своєрідною експропріацією на користь держави і поставила духовенство в цілковиту залежність від державного утримання.

2. Характеристика міського населення.

Міське населення, за чинним на українських землях російським законодавством, поділялося на **категорії**: 1) почесних громадян; 2) гільдійське купецтво; 3) міщан; 4) ремісників або цехових; 5) робочих людей. Окрім цих категорій, серед міського населення були й дворяни, частка яких у містах була значно більшою, ніж загалом у країні. Вони становили привілейовану верхівку населення міст. Почесні громадяни являли собою проміжну ланку між міським дворянством та іншим населенням міст. Це звання отримували, як правило, заможні купці та представники недворянських прошарків, які займали високі посади на цивільній службі. Почесні громадяни звільнялися від подушного податку, рекрутської повинності і мали право бути обраними на міські громадські посади. До них не застосовувалися тілесні покарання. Позбавлення стану почесного громадянина відбувалося лише за судовим рішенням або в разі його вступу до ремісничого цеху. Купецтво, залежно від матеріального стану, поділялося на гільдії, які мали свій корпоративний устрій. Для переважної більшості українського купецтва доступ до привілейованих другої та особливо першої гільдій, яка давала право на міжнародну торгівлю, був обмежений наявністю цензу капіталів. У пореформений період торгівлею почали займатися й дворяни, і міщани, і селяни. Купецький стан збільшився кількісно і збільшив торгові капітали. Представники заможного купецтва вкладали кошти в різні галузі промисловості, особливо цукроваріння та вуглевидобувну, і перетворювалися на капіталістів.

Найбільшу групу міського населення становили власне міщани. Вони служили в державних і приватних установах, працювали на заводах, фабриках, мали право займатися торгівлею й промислами, володіти будинками, іншою рухомою та нерухомою власністю. Міщани вважалися податним станом і сплачували подушне, податки на будівництво шляхів, несли рекрутську та інші повинності. Ремісники, які проживали у містах і працювали у невеличких майстернях, об'єднувалися в цехи. Робітні люди, які з'явилися в містах України на початку XIX ст. як нова соціальна група, перебували поза міськими станами. Основним джерелом їхнього існування була праця за наймом, а соціальними ознаками — відсутність власного будинку і постійного місця проживання. У пореформений період відбувався процес кількісного збільшення робітничого класу, до якого вливалися зубожілі селяни. Почали формуватися й постійні кадри робітників, насамперед серед металістів,

шахтарів. Найінтенсивніше процес утворення робітничого стану відбувався у великих промислових районах, на Донеччині, Криворіжжі. Через відсутність фабричного законодавства робітники до кінця XIX ст. перебували фактично у безправному становищі. Вони вважалися податним станом, мушили нести військову повинність. Умови їхнього життя й праці були дуже важкими. Робочий день законодавчо не був врегульованим і тривав по 12–13 годин, заробітна плата не задовольняла життєвих потреб. Лише на початку 80-х років під впливом страйків робітників царський уряд став на шлях видання законодавчих актів, що регулювали трудові відносини.